

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหาการวิจัย

ครอบครัว : ความหมายและหน่วยทางวัฒนธรรม

คำว่า “ครอบครัว” โดยทั่วไปมีความหมายที่เข้าใจกันว่ามักจะประกอบด้วยคนตั้งแต่สองรุ่น คือ พ่อ แม่ และลูก หรืออาจจะมีสมาชิกประกอบด้วยคนสามรุ่น คือ ปู่ย่าตายาย พ่อแม่ และลูก นอกจากนี้อาจมีญาติพี่น้องอื่น ๆ อาศัยรวมอยู่ด้วย เป็นการรวมกลุ่มบุคคลที่มีความสัมพันธ์ในทางสายโลหิตและในทางสามี ภรรยา ชีวิตครอบครัวมักเริ่มต้นด้วยการแต่งงานของหญิงและชาย ซึ่งจะสิ้นสุดลงเมื่อคู่แต่งงานสิ้นชีวิตและมีช่วงของการดำเนินชีวิตครอบครัว สิ่งเหล่านี้เรียกว่า วัฏจักรครอบครัว (family life cycle) แต่เนื่องจากในสภาพการณ์ปัจจุบันครอบครัวมีรูปแบบและความสัมพันธ์ที่หลากหลายซับซ้อนมากขึ้น จึงทำให้คำนิยามความหมายของครอบครัวหลากหลายมากขึ้นตามสถานการณ์ที่เปลี่ยนไปด้วย ดังเช่นสำนักงานกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว (2548) ได้กำหนดนโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาสถาบันครอบครัว พ.ศ.2547-2556 ที่กำหนดความหมายของครอบครัวไว้กว้าง ๆ ว่า “ครอบครัว” หมายถึง กลุ่มบุคคลที่มีความผูกพันและใช้ชีวิตร่วมกันทำหน้าที่เป็นสถาบันหลักเป็นแกนกลางของสังคมที่เป็นรากฐานสำคัญยิ่งต่อการดำเนินชีวิตครอบครัวมีหลากหลายรูปแบบและหลายลักษณะนอกเหนือจากครอบครัวที่ครบถ้วนทั้งบิดา มารดา และบุตร

ครอบครัวปรากฏขึ้นพร้อมกับการปรากฏของมนุษย์โลก มนุษย์ทุกคนต้องเกิดมาในครอบครัว และเมื่อโตขึ้นก็ต้องตั้งครอบครัวของตนเองขึ้นมาใหม่ ครอบครัวเป็นหน่วยทางสังคมที่เล็กที่สุดและเป็น “สถาบันทางสังคม” (social institution) ซึ่งหมายความว่า ครอบครัวได้ถูกกำหนดให้มีหน้าที่หลาย ๆ ประการต่อปัจเจกบุคคล ต่อสถาบันสังคมอื่นๆ และต่อสังคมใหญ่ หน้าที่นี้อาจจะแปรเปลี่ยนไปตามยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ เช่น ในอดีตครอบครัวเป็นสถาบันพื้นฐานหลักของสังคมที่สำคัญยิ่งต่อการพัฒนามนุษย์ทั้งร่างกายและจิตใจ เพราะเป็นแหล่งให้กำเนิด ให้การเลี้ยงดูอบรมสั่งสอน แบ่งปันความรัก ความอบอุ่น และเป็นแหล่งพักพิงทางใจของสมาชิกครอบครัว ครอบครัวเคยทำหน้าที่ทั้งเป็นหน่วยการผลิตและหน่วยบริโภค แต่ทว่าปัจจุบันหน้าที่การผลิตได้ถูกแยกออกไปจากครอบครัว ยังคงเหลือแต่หน้าที่ทางกรบริโภค อย่างไรก็ตามท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงหน้าที่ดังกล่าวนี้ ก็มีหน้าที่พื้นฐานอยู่ 2-3 ประการที่ยังคงยืนพื้นอย่างต่อเนื่องกัน

นั่นคือหน้าที่การให้ความอบอุ่นทางจิตใจและการพึงพิงทางอารมณ์ต่อสมาชิก หน้าที่การอบรมบ่มเพาะและเตรียมบุคคลให้เข้าสู่วัฒนธรรมใหญ่ หน้าที่การเลี้ยงดูในช่วงเยาว์วัย เป็นต้น

เมื่อกล่าวว่าการครอบครัวเป็น “หน่วยทางวัฒนธรรม” (cultural unit) จากการที่ครอบครัวเป็นหน่วยทางวัฒนธรรมหน่วยแรกของมนุษย์นั้น หมายความว่า ครอบครัวไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่หรือเป็นไปตาม “ธรรมชาติ” (natural) หากแต่ถูก “ประกอบสร้าง” (construct) ตามประวัติศาสตร์ในแต่ละท้องถิ่น แต่ละกาลเวลา (กาญจนา แก้วเทพ, 2544, น.317-318) ลักษณะของครอบครัวจะแปรเปลี่ยนไปตามวัฒนธรรม แต่จากการศึกษาประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ ทำให้รู้ว่ามีมนุษย์ต้องมีประสบการณ์กับครอบครัวแบบใดแบบหนึ่งอยู่เสมอ ทั้งนี้เนื่องมาจากข้อเท็จจริงทางกายภาพที่ว่ามนุษย์มีช่วงเวลาเป็นตัวอ่อนที่พึ่งตัวเองไม่ได้เป็นระยะเวลายาวนานเมื่อเทียบกับสัตว์ชนิดอื่น ดังนั้น จึงต้องพึ่งพาอาศัยสถาบันครอบครัวช่วยเลี้ยงดูในช่วงเริ่มแรกเพื่อเอาชีวิตรอด

ดังที่กล่าวมาข้างต้นแล้วว่า ครอบครัวเป็นมิติทางวัฒนธรรมที่ทุกคนต้องมีประสบการณ์ การเป็นหน่วยทางวัฒนธรรมหน่วยแรก ๆ จึงมีผลให้ครอบครัวมีบทบาทสำคัญในการวางรากฐานโดยเฉพาะในเรื่องอารมณ์ความรู้สึกของบุคคลเป็นอย่างมาก เมื่อพิจารณาในแง่องค์ประกอบของวัฒนธรรม เช่น ลักษณะการเป็น “พิธีกรรม” (ritual) จะพบว่า ในแต่ละครอบครัวจะมีการสร้างแบบแผนที่เป็น “พิธีกรรม” ของครอบครัวขึ้นมา เช่น ต้องกินข้าวเย็นพร้อมหน้าพร้อมตากัน ไปดูหนังร่วมกัน วันอาทิตย์อยู่บ้านทำกิจกรรมร่วมกัน ฯลฯ ในบรรดาพิธีกรรมเหล่านี้คุณลักษณะย่อย ๆ ของพิธีกรรมก็เช่น สถานที่ ช่วงเวลา สมาชิกที่เข้าร่วม กิจกรรมของผู้เข้าร่วมแต่ละคน เป้าหมายของพิธีกรรม ความหมายของพิธีกรรม ข้อห้าม การให้รางวัลและการลงโทษเมื่อมีการปฏิบัติตามหรือละเมิด เป็นต้น ซึ่งการใช้สื่อ เช่น “การดูโทรทัศน์” ก็เป็นหนึ่งในพิธีกรรมเหล่านั้น

บทบาทของละครโทรทัศน์

ในโลกสมัยใหม่สื่อมวลชนถูกกำหนดหน้าที่หลักไว้ 4 ประการ ดังที่ Lasswell และ C Wright กล่าวไว้ คือ 1) หน้าที่สอดส่องดูแล คอยตรวจตราเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมและมีปฏิกิริยาตอบโต้อย่างถูกต้อง (surveillance) 2) หน้าที่สร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของสังคม (correlation) 3) หน้าที่สืบทอดวัฒนธรรมของสังคม (cultural transmitting) และ 4) หน้าที่ให้ความบันเทิง (entertainment) (กาญจนา แก้วเทพ, 2541, น.213) สื่อมวลชนจึงมีบทบาทสำคัญในการอบรมเรียนรู้ทางสังคมของมนุษย์เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ โดยเฉพาะโทรทัศน์ ภาพยนตร์ นิตยสาร และสื่อสมัยใหม่อย่างอินเทอร์เน็ต กลายเป็นแหล่งสังคมประจักษ์ (socialization) ของเยาวชนแทนอิทธิพลของพ่อแม่หรือผู้ปกครองในอดีตอาจเนื่องมาจากเทคโนโลยีการสื่อสารที่ทำให้หน้าสนใจมากยิ่งขึ้นกว่า

สื่อมวลชนจึงเป็นเสมือนเสียงที่มีอิทธิพลในขณะท้องคึกกรุ่น ๆ มีอิทธิพลลดลง (Wilson อ้างถึงใน พัทณี เขจรธยา และคณะ, 2538)

สื่อมวลชนที่ได้รับความนิยมมากสำหรับคนทุกเพศทุกวัย ก็คือโทรทัศน์หรือทีวีเนื่องจาก เป็นสื่อที่สามารถเข้าถึงมวลชนได้ง่าย มีรูปแบบรายการที่หลากหลาย ได้แก่ รายการประเภทข่าวสาร รายการประเภทความรู้หรือการศึกษา รายการประเภทบันเทิง และรายการประเภทโฆษณาและบริการ ธุรกิจ ยิ่งทำให้เกิดเป็น "วัฒนธรรมทีวี" ซึ่งกลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชาวโลกไปโดยปริยายที่คนดู สามารถเลือกเสพได้ตามความนิยมของตนเอง นอกจากนี้โทรทัศน์สามารถเพิ่มพูนผลกระทบต่อสังคม และวัฒนธรรมได้มากกว่าเมื่อเทียบกับสื่อมวลชนแขนงอื่น ส่วนใหญ่โทรทัศน์จึงเป็นสื่อที่ใช้ภายใน บ้านหรือมีลักษณะการใช้อยู่ภายในครอบครัว

สำหรับรายการบันเทิงทางโทรทัศน์ที่ได้สาระมากที่สุดคือ รายการละคร ซึ่งมี วิวัฒนาการมาจากรายการละครทางวิทยุ ที่เรียกว่า Soap Opera คือ เป็นละครที่มีช่วงโฆษณาซึ่งใช้ เพลงสั้น ๆ ที่เรียกว่า จังหวะ เกิด ใช้โฆษณาสินค้าประเภทผงซักฟอกและสบู่ ถือกำเนิดจากประเทศ สหรัฐอเมริกา ในปี ค.ศ.1930 ซึ่งต่อมาเมื่อมีการออกอากาศทางโทรทัศน์ จึงนำลักษณะการแสดง และการโฆษณานี้มาใช้ในละครโทรทัศน์และได้รับความนิยมเป็นอย่างสูงต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน (นลินี สีตะสุวรรณ, 2552, น.12) โดยเทคโนโลยีปัจจุบันได้ใช้เทคนิคพิเศษในการนำเสนอภาพและ เรื่องราวได้ทั้งในลักษณะเหมือนจริงหรือในแนวจินตนาการ (fantasy) มีสาระความคิดต่าง ๆ แทรก มาภายใต้เนื้อหาของความสนุกสนาน ทำให้กลุ่มคนดูรู้สึกว่าได้เรียนรู้ความเป็นจริงด้วย ประสบการณ์ของตนเอง หรือละครแนวเรียลลิสต์ คือ เป็นละครที่มีแนวคิดในการสะท้อนภาพ ปัญหาของชีวิตตามความเป็นจริง ต้องการให้ละครมีความใกล้เคียงกับชีวิตจริงมากที่สุดเท่าที่จะ เป็นไปได้ เพราะต้องการให้คนดูเชื่อว่าสิ่งที่เกิดขึ้นในละครเป็นความจริง เพื่อให้คนดูได้ขบคิด เกี่ยวกับความจริงของชีวิตจากละคร (ณัฐภรณ์ รัตนชัยวงศ์, 2547, น.10)

รายการที่คนไทยใช้เวลาติดตามชมวันละหลายชั่วโมง โดยเฉพาะในช่วงเวลาไพรม์ไทม์ (prime time) ที่เป็นช่วงที่มีผู้ติดตามชมมากที่สุด ก็คือ ละครโทรทัศน์ ละครโทรทัศน์ถือเป็นรายการ ที่ได้รับความนิยมจากคนกลุ่มใหญ่ในสังคมอย่างต่อเนื่องและยาวนาน จากการสำรวจเรตติ้ง (rating) รายการของบริษัท AC Nielsen พบว่า ละครโทรทัศน์มักจะครองอันดับหนึ่งมีปริมาณผู้ชมมากที่สุด เสมอเมื่อเปรียบเทียบกับรายการบันเทิงประเภทต่าง ๆ ละครโทรทัศน์มีหลายประเภท เช่น ละครรัก ๆ ไคร่ ๆ ละครชีวิตครอบครัว ละครต่อสู้ ละครลึกลับหรือไสยศาสตร์ ละครพงศาวดาร ละครตลก ฯลฯ ทำให้ทุกคนหรือหลายคนในครอบครัวที่ต่างเพศ ต่างวัย ต่างอาชีพ สามารถร่วมรับชมละคร โทรทัศน์เรื่องเดียวกันได้ ดังที่กล่าวว่า “เด็กดูได้ ผู้ใหญ่ดูดี” ซึ่งส่งผลให้ผู้ผลิตละครโทรทัศน์ พยายามสร้างสรรค์ผลงานละครโทรทัศน์ไทยที่ดึงดูดผู้ชมให้อยู่กับละครของตนให้ได้จำนวนมาก

ที่สุด หรือเป็นการสร้างเรตติ้งให้ได้สูงจากกลุ่มผู้ชมกลุ่มที่ใหญ่ที่สุดที่ผู้ผลิตละครโทรทัศน์ให้ความสำคัญ

หน้าที่ของละครโทรทัศน์มิได้เป็นเพียงความบันเทิงชั่วคราวช่วยยามเท่านั้น หากแต่ยังมีหน้าที่และอาจมีผลกระทบหลายอย่างในระยะยาวติดตามมา และเป็นประเด็นที่น่าสนใจในแวดวงของนักสื่อมวลชน ซึ่งเสนอหน้าที่ของละครโทรทัศน์ ดังนี้ (กาญจนา แก้วเทพ, 2548, น.335-336)

1. ส่งเสริมระบบคุณค่าบางอย่างของสังคม เช่น ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ธรรมะย่อมชนะอธรรม การรักสันติและการให้อภัยเป็นหนทางแก้ปัญหาที่ดีกว่าการอาฆาตแค้น ฯลฯ

2. เป็นตัวกำหนดหน้าที่และจำกัดบทบาทของพฤติกรรมของคนในสังคม เช่น อนุญาตให้ผู้ชายมีหญิงได้หลายคนแต่จะต้องรับผิดชอบทางเศรษฐกิจ ในขณะที่ผู้หญิงจะมีผู้ชายได้คนเดียวแต่ไม่ต้องรับผิดชอบภาระของครอบครัว

3. อาจจะเป็น “เวที” (forum) สำหรับประเด็นที่อ่อนไหว (sensitive) มาอภิปรายกันได้ เช่น เรื่องการมีเพศสัมพันธ์ก่อนการแต่งงาน เรื่องรักร่วมเพศ เรื่องปัญหาครอบครัวแตกแยก เป็นต้น

นอกจากหน้าที่ดังกล่าวข้างต้น หน้าที่อีกประการหนึ่งที่น่าสนใจและน่าศึกษาของละครโทรทัศน์ คือ การสร้างความสัมพันธ์ในครอบครัว เนื่องจากสภาพแวดล้อมในปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงไปจากสมัยก่อนแทบทุกด้านทั้งในด้านโครงสร้างและหน้าที่ เปลี่ยนจากครอบครัวใหญ่เป็นครอบครัวเล็ก ความสัมพันธ์ ความผูกพัน ความใกล้ชิดกันในระหว่างเครือญาติลดน้อยลง ทำให้มีผลต่อบุตรหลานรุ่นปัจจุบันที่มีโอกาสน้อยลงในการที่จะได้รับการอบรมสั่งสอนอย่างใกล้ชิดจากญาติผู้ใหญ่เหมือนเช่นในอดีต ละครโทรทัศน์ของไทยได้จำลองภาพความสัมพันธ์ทางสังคมแบบชุมชนขนาดใหญ่ (collectivity) อันประกอบไปด้วยสายโยงใยเชื่อมร้อยผู้คนมากมายหลายเพศ หลายวัย และหลายชนชั้น (สมสุข หินวิมาน, 2545, น.211) ด้วยเหตุนี้เองจึงทำให้ละครโทรทัศน์ที่น่าเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับชีวิตครอบครัวได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการช่วยสะท้อนสภาพความจริงที่เกิดขึ้น แนะนำแนวทางที่เป็นเสมือนข้อคิดคติเตือนใจแก่ผู้ชมตามบทบาทหน้าที่ของสื่อมวลชนที่ทำหน้าที่ถ่ายทอดสิ่งที่เหมาะสมและมีส่วนร่วมในการขัดเกลาสังคมทางอ้อม

ส่วนใหญ่ละครโทรทัศน์ไทยนอกจากจะเสนอเรื่องราวความสัมพันธ์ในครอบครัวแล้ว ยังมีการสอดแทรกค่านิยมและความเชื่อหลัก ๆ ของสังคมไทยลงไปด้วยรูปแบบการนำเสนอเน้นการให้ความบันเทิงแก่ผู้ชม ซึ่ง DeFleur (1964, น.57-74) ได้กล่าวไว้ว่า นอกจากละครโทรทัศน์จะให้ความบันเทิงเป็นหลักแล้ว ในลักษณะของอิทธิพลทางอ้อมละครโทรทัศน์ยังเป็นแหล่งความรู้ซึ่งทำหน้าที่ขัดเกลาทางสังคม เป็นกระบวนการที่สอนให้รู้ถึงการปฏิบัติตัวทางสังคม ละครโทรทัศน์จึงเป็นตัวแทน (socializing agent) ในการบอกสมาชิกในสังคมให้รู้ถึงเป้าหมาย ค่านิยม บทบาท และแบบอย่างของสังคมโดยวิธีทางอ้อม ผู้ชมละครจึงเรียนรู้สิ่งเหล่านี้ในลักษณะไม่รู้ตัว

ละครโทรทัศน์กับอุดมการณ์ผู้ครอบครัว

การนำเสนอเรื่องราวต่าง ๆ ของละครโทรทัศน์มักผ่านทางบทสนทนา ซึ่งเรื่องราวที่นำเสนออาจมาจากเค้าโครงเรื่องจริงหรือแต่งขึ้นจากจินตนาการ เนื่องจากละครโทรทัศน์เป็นกิจกรรมทางสังคมอย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นจากมนุษย์ในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคม จึงถือได้ว่าละครโทรทัศน์เป็นเรื่องทางสังคมที่มีผลกระทบต่อปัจเจกบุคคลและได้รับผลกระทบทางสังคมทั้งสิ้น ทั้งนี้เป็นไปตามสัมพันธภาพระหว่างสื่อมวลชนกับสังคมและความเป็นจริง กล่าวคือ สื่อมวลชนจะสะท้อนสิ่งที่สังคมมีอยู่และให้คนในสังคมได้รับรู้ และในขณะเดียวกันก็สร้างภาพแห่งความเป็นจริงในสังคมขึ้นมาใหม่ โดยการเลือกเอาว่าจะเสนอเนื้อหาประเภทใด และได้ให้ความหมายกับสิ่งต่าง ๆ ที่ปรากฏในสื่ออย่างไร ดังนั้นละครโทรทัศน์ในฐานะเป็นผลิตผลของสื่อมวลชน ซึ่งแม้ว่าจะเสนอภาพพจน์ของตนเองว่าเป็นสื่อเพื่อความบันเทิง จึงไม่ได้ทำหน้าที่เป็นเพียงตัวให้ความบันเทิงเท่านั้น แต่ยังทำหน้าที่สื่อสารกับประชาชนโดยการถ่ายทอดความคิด ค่านิยม และทัศนคติต่าง ๆ แก่ประชาชน ผ่านทางเนื้อหาของโทรทัศน์ด้วย (อภิญา ศรีรัตนสมบุญ, 2534, น.1-2)

บรรดาสถาบันต่าง ๆ ในสังคมทำหน้าที่ผลิตและถ่ายทอดอุดมการณ์ให้แก่คนในสังคม ซึ่งได้แก่ วัด (สถาบันศาสนา) โรงเรียน และสื่อมวลชนนั้น ปรากฏว่าสื่อมวลชนเป็นสถาบันที่ได้เปรียบมากที่สุดในการนำเสนออุดมการณ์ ทั้งนี้เพราะคนเราใช้เวลาอยู่กับสื่อมวลชนตลอดชีวิต โดยในแง่ปริมาณหลักของการถ่ายทอดอุดมการณ์มีอยู่อย่างง่าย ๆ และเป็นสามัญสำนึกว่า อุดมการณ์ใดที่มีโอกาสได้นำเสนอตัวเองบ่อยครั้งที่สุดมากที่สุด ก็มีโอกาที่จะครอบครองความเป็นเจ้าของในพื้นที่ความคิดและจิตใจของผู้คนได้ ภาษาวิชาการเรียกว่า “hegemony” จากปริมาณและความสม่ำเสมอของโทรทัศน์และละครโทรทัศน์นี้เอง ทำให้เรื่องราวของละครโทรทัศน์เกือบจะผนวกรวมเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวันของผู้คนทุกเพศ ทุกวัย ทุกชนชั้น และเมื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบในแง่คุณภาพระหว่างโทรทัศน์กับสถาบันถ่ายทอดอุดมการณ์อย่างอื่น ๆ แล้ว ก็ต้องสรุปว่า โทรทัศน์และโดยเฉพาะอย่างยิ่งละครโทรทัศน์นั้นได้เปรียบกว่าอย่างมาก เนื่องจากประการแรก ผู้เข้ามาใช้สื่อประเภทนี้เข้ามาด้วยความสมัครใจ (เมื่อเทียบกับระบบโรงเรียน) นอกจากนั้น การดูละครโทรทัศน์ยังให้ความรู้สึกว่าเป็นเรื่องของความบันเทิงที่เป็นเครื่องดึงดูดใจได้อย่างดี (ในแง่ persuasive communication) ตามหลักทฤษฎีการยอมรับอุดมการณ์ ถ้าทำให้รู้ว่าตัวเนื้อหาสาระนั้นกำลังถ่ายทอดอุดมการณ์และมีลักษณะบังคับผู้รับ คนเรามากจะต่อต้าน แต่ถ้าดึงดูดเข้ามาอย่างสมัครใจด้วยความบันเทิง การถ่ายทอดอุดมการณ์จะมีผลดีมากที่สุดด้วยเหตุนี้ ซึ่งหากกล่าวแบบภาษาของนักอุดมการณ์แล้ว ความคิดที่มีลักษณะเป็นอุดมการณ์นั้นจะเป็นความคิดที่บอกเป้าหมายของชีวิตคนแต่ละกลุ่ม แต่ละเพศ แต่ละชนชั้น และยังบอกหนทางไปสู่เป้าหมาย โดยละครโทรทัศน์นั้นยังคงทำหน้าที่ส่วนใหญ่ในการถ่ายทอดอุดมการณ์หลักของสังคม โดยผ่าน

เรื่องราวของละครที่มักเกี่ยวข้องกับความรัก หน้าที่ครอบครัว ความสัมพันธ์เชิงคู่สาว ซึ่งเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นในโลกของละครโทรทัศน์ตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน (กาญจนา แก้วเทพ, 2539, น. 201-220)

จากการที่ละครโทรทัศน์มีแนวเรื่อง (genre) ที่หลากหลาย เช่น แนวรัก ๆ ใคร่ ๆ แนวปัญหาชีวิต แนวลึกลับมหัศจรรย์ แนวตลกเบาสมอง แนวต่อสู้ แนวประวัติศาสตร์ ฯลฯ มีการถ่ายทอดความคิด จินตนาการ ตลอดจนประสบการณ์ชีวิตจริง มีกลวิธีการเล่าเรื่อง นำเสนอเรื่องราว สื่อความหมายเกี่ยวกับการกระทำระหว่างบุคคลที่ตีความและสื่อความหมายทางวัฒนธรรมได้ (เสนาะ เจริญพร, 2546, น.19) วรรณกรรมประเภทละครโทรทัศน์จึงเป็นผลงานการสร้างสรรค์ประเภทหนึ่งที่มีวัตถุประสงค์สำคัญในการบรรยายความรู้สึก ถ่ายทอดความคิด ความฝัน จินตนาการ ประสบการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น รวมไปถึงสถานภาพบทบาท และเรื่องราวของครอบครัว ตลอดจนสภาพสังคมวัฒนธรรมในช่วงเวลาหนึ่ง ๆ หรืออาจเรียกได้ว่าเป็นชุดของความหมายที่เป็นระบบ วาทกรรม (discourse) ปรากฏในรูปของข้อความ สัญลักษณ์ แบบแผนปฏิบัติ ความเชื่อ ค่านิยม อัตลักษณ์ที่มีการสื่อสารเพื่อให้เกิดความหมาย คุณค่า กฎเกณฑ์ เจื่อนใจ มีผลต่อการควบคุมสังคม สถาบันและปัจเจกบุคคลว่าจะไรควรเชื่อและปฏิบัติตาม มีผลต่อการสร้างชุดความจริงที่เกิดขึ้นในสังคม (วิลาสินี พิพิธกุลและกิตติ กันภัย, 2546, น.19)

ผลจากการศึกษางานวิจัยการศึกษาเรื่อง ลักษณะของบทละครโทรทัศน์ไทยที่ได้รับความนิยมช่วงหลังข่าวจากปี พ.ศ. 2535 ถึง พ.ศ. 2544 จำนวน 20 เรื่อง พบว่า องค์ประกอบการเล่าเรื่องในส่วนใหญ่ของละครได้แก่ โครงเรื่อง (plot) แก่นเรื่อง(theme) ความขัดแย้ง(conflict) ตัวละคร(character) ตอนจบ (ending) มีลักษณะร่วมที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลง มีเฉพาะฉาก(setting) บทสนทนา (dialogue) และกลวิธีดึงดูดใจผู้ชม เช่น จังหวะการเล่าเรื่อง การทิ้งความตื่นเต้นท้ายฉาก การดึงดูดด้วยโดยใช้ความรุนแรงของตัวละคร และกลวิธีการเล่าเรื่องอื่น ๆ เท่านั้นที่เปลี่ยนแปลงไปตามบริบทของสังคม ปัจจัยนี้เองส่งผลให้ลักษณะละครโทรทัศน์ที่ได้รับความนิยมจึงไม่มีการเปลี่ยนแปลงหรือเปลี่ยนแปลงอย่างผิวเผิน บทละครโทรทัศน์ที่นำไปผลิตและได้รับความนิยมมีลักษณะร่วมที่ปรากฏคือ โดยมากมีเรื่องเกี่ยวกับความรัก โดยเฉพาะความรักระหว่างชนชั้น รองลงไปคือแนวเรื่องเกี่ยวกับความสำเร็จ โดยมีความขัดแย้งระหว่างคนกับคนในเรื่องของความรัก ซึ่งคู่แย้ง (binary opposition) ระหว่างฐานะต่ำกับฐานะสูง ตัวละครมีลักษณะตายตัว (typed character) บทสนทนาถ่ายทอดวาทกรรม (discourse) เกี่ยวกับความรัก ฉากหลักยังคงเป็นบ้านอันแสดงถึงเรื่องราวที่สัมพันธ์กับครอบครัว และปรากฏชนชั้นอย่างชัดเจน ละครมักจะจบลงแบบสุกษาฎกรรม (happy ending) และเล่าเรื่องแบบเห็น ใด้อย่างรอบด้าน (the omniscient) ที่ไม่มีข้อจำกัดใด ๆ โดยใช้กลวิธีเล่าเรื่องดึงดูดใจผู้ชมที่หลากหลาย (สินิยา ไกรวิมล, 2545)

รายงานทางวิชาการหลายเรื่องที่ผ่านมาสะท้อนผลกระทบจากการบริโภคสื่อต่อพฤติกรรมของประชาชน โดยเฉพาะวัฒนธรรมแฝงในละครทีวี ล่าสุดมีงานวิจัยเรื่อง “รู้เท่าทันละครไทย” เก็บข้อมูลจากละครจำนวน 150 เรื่อง ระหว่างเดือนมีนาคม-มิถุนายน 2550 และวิเคราะห์ย้อนหลังเปรียบเทียบกับละครบางเรื่องช่วงปี 2548-2549 ของผศ.ดร.พรทิพย์ เข็นจะบกรองคณบดีฝ่ายกิจกรรมพิเศษ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ที่พบว่า ส่วนใหญ่เต็มไปด้วยความรุนแรง เรื่องเพศ ยกย่องคนมีฐานะ กดขี่คนด้อยกว่า และทำทุกอย่างให้ร้ายว “บุคลิกของตัวละครที่เราพบเป็นประจำนั่นคือ การสะท้อนภาพสังคมในเรื่องความแตกต่างทางฐานะ ต่อสู้เพื่อขยับฐานะของตัวเอง ซาติภพ วิญญาณ ปัญหาครอบครัวแตกแยก พระเอกไม่ทันตัวอิจฉา นางเอกเป็นคนดีตลอดเวลา ลูกจะต้องแสดงความกตัญญูต่อพ่อแม่ด้วยวิธีเดียวคือ การแต่งงานกับคนที่พ่อแม่เลือก ลูกรัฐมนตรี นักธุรกิจ ความแค้นในอดีตไม่ถูกลบไป ลูกโกง ลูกเมียน้อย พี่น้องโดนหักอกตัวเองกลับมาแก้แค้น และจำนวนมากที่พระเอกจะปลื้มนางเอกก่อนแล้วรักกัน” ทั้งนี้ละครโทรทัศน์ได้นำเสนอตัวอย่างของอุดมการณ์ประเภทต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นอุดมการณ์ศักดินา อุดมการณ์ทุนนิยม อุดมการณ์เรื่องคุณค่าของแต่ละเพศและความสัมพันธ์ระหว่างเพศ อุดมการณ์ชาตินิยม อุดมการณ์เกี่ยวกับการใช้ความรุนแรง หรืออุดมการณ์แห่งไสยศาสตร์ ซึ่งละครโทรทัศน์แต่ละเรื่องอาจมีหลายอุดมการณ์อยู่ในละครเรื่องเดียวกัน (พรทิพย์ เข็นจะบกรอง, 2550)

ละครโทรทัศน์กับชีวิตครอบครัว

ละครโทรทัศน์จึงเป็นส่วนหนึ่งของนิยายสะท้อนสังคมเพราะในเนื้อหาของละครโทรทัศน์ทุกประเภท เกือบทุกเรื่องมักมีแนวเรื่องที่เกี่ยวข้องถึงวิถีชีวิตและความสัมพันธ์ของคนในครอบครัว ปัญหาครอบครัวที่มีปัจจัยจากคนในครอบครัว จากสังคมภายนอก รวมถึงความมั่นคงของชีวิตครอบครัวด้วย รายละเอียดทั้งหมดนี้ถือเป็นการบอกเล่าเรื่องราวทางสังคมอย่างหนึ่ง เพราะเป็นเรื่องราวที่ใกล้ชิดเกี่ยวข้องกับคนทุกคน มีลักษณะแนวเรื่องที่มีความสัมพันธ์ในครอบครัว ครอบครัวชีวิตของมนุษย์ ครอบครัวจะต้องเผชิญกับความทุกข์และความสุข หรือด้านที่ดีและด้านที่ไม่ดีมีปัญหาในครอบครัว ในด้านที่มีปัญหานั้นสมาชิกในครอบครัวก็ต้องร่วมมือกันแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น ซึ่งวิธีการแก้ไขปัญหานั้นก็มีวิธีการหลากหลายรูปแบบ ซึ่งสมาชิกทุกคนในครอบครัวจำเป็นต้องปรับตัวเข้าหากันในเรื่องต่าง ๆ พยายามให้กิจวัตรของครอบครัวเป็นไปอย่างราบรื่น เหมือนกับคำของคนโบราณที่สอนเกี่ยวกับเรื่องชีวิตคู่เหมือนลิ้นกับฟัน การที่คนอยู่ใกล้ชิดในครอบครัวก็เหมือนลิ้นกับฟันที่ต้องมีการกระทบกระทั่งกันบ้าง หรือเหมือนน้ำกับไฟในขณะที่คนหนึ่งอารมณ์ร้อน อีกคนหนึ่งก็ควรเป็นน้ำเพื่อบรรเทาให้อารมณ์เย็นลงได้

ดังที่กล่าวไปแล้วว่าละครโทรทัศน์ไทยส่วนใหญ่มักจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับครอบครัว ซึ่งมีความสัมพันธ์กันในหลายลักษณะ ได้แก่ ละครที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสามี – ภรรยา เป็น

ละครที่เกี่ยวกับตอนเริ่มต้นตั้งครอบครัว เป็นความสัมพันธ์ในครอบครัวที่เน้นการสร้างครอบครัวใหม่ของกลุ่มแต่งงาน มีการนำเสนอปัญหาและวิธีการแก้ไขปัญหา ละครที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ของครอบครัวในคนวัยเดียวกัน มีการนำเสนอประเด็นเกี่ยวกับครอบครัว ในแง่ของปัญหาที่พบในชีวิตแต่งงาน โดยส่วนใหญ่จะเป็นปัญหาการนอกใจของสามี ทำให้เกิดปัญหาขึ้นในครอบครัว ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อ – แม่ – ลูก หรือละครที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ของครอบครัวในคนต่างวัย มีการนำเสนอประเด็นเกี่ยวกับครอบครัวในแง่ของปัญหาที่พบจากความไม่เข้าใจกันของคนต่างวัย ปัญหาความไม่เข้าใจกันของแม่กับลูก พ่อกับลูก พ่อกับแม่ ทำให้เกิดปัญหาในครอบครัว หรือละครที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติ และบุคคลอื่น มีการนำเสนอประเด็นเกี่ยวกับครอบครัว ในแง่ของปัญหาที่พบจากญาติพี่น้อง ปัญหาแม่พ่อลูกสะใภ้ทำให้เกิดปัญหาขึ้นในครอบครัว

ละครโทรทัศน์จึงเป็นรายการที่นำเสนอเนื้อหาที่มีลักษณะเหมือนกับการจำลองชีวิตของคนเรา ดังนั้นในความเป็นจริงที่คนเรามีทั้งส่วนดีและส่วนไม่ดี ดังนั้นในละครก็ต้องมีลักษณะเช่นเดียวกัน มีการนำเสนอเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบของความตรงกันข้าม (opposition) เมื่อละครได้นำเสนอครอบครัวที่มีปัญหา เกิดความขัดแย้งระหว่างสมาชิกในครอบครัว ละครก็นำเสนอลักษณะครอบครัวอื่นๆ เข้ามานำเสนอ เพื่อช่วยในการเปรียบเทียบความสัมพันธ์ในครอบครัวที่มีทั้งด้านที่ดีและด้านที่ไม่ดี และด้วยเหตุผลทางด้านเทคนิคการละคร ทำให้ละครได้นำเสนอให้ครอบครัวตัวเองต้องมีความเด่นมากที่สุด มีการนำเสนอมากที่สุด ส่วนครอบครัวอื่น ๆ นั้นก็มาช่วยในการเสริมสร้างให้เกิดการเปรียบเทียบลักษณะของความเป็นครอบครัวในรูปแบบอื่น ๆ

อย่างไรก็ตามทุกครอบครัวจะต้องเผชิญกับความสุขและความทุกข์ตามปกติ ซึ่งสมาชิกทุกคนในครอบครัวจำเป็นต้องปรับตัวเข้าหากันในเรื่องต่าง ๆ พยายามให้กิจวัตรของครอบครัวเป็นไปอย่างราบรื่น ดังที่ทราบกันดีว่าความเจริญและความเสื่อมเป็นของคู่กัน ทำนองเดียวกันกับการเกิดและการตาย ชีวิตจะหลีกเลี่ยงการเปลี่ยนแปลงไปไม่ได้ บางครั้งเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดี บางครั้งอาจเปลี่ยนแปลงไปในทางร้าย ส่วนประสบการณ์เกี่ยวกับครอบครัวนั้น นอกจากจะเป็นประสบการณ์โดยตรงคือ จากครอบครัวของตนเองแล้ว ยังอาจได้รับประสบการณ์ทางอ้อมจากสื่อสารมวลชนด้วย โดยความสัมพันธ์ในครอบครัวถูกถ่ายทอดผ่านทางสื่อสารมวลชนหลากหลายรูปแบบ อาทิ รายการสารคดี รายการวาไรตี้ รายการปกิณกะบันเทิง ตลอดจนละครโทรทัศน์

สำหรับละครโทรทัศน์ไทยนั้นเป็นรายการที่มีผู้หญิงเป็นกลุ่มผู้ดูหลัก ดังนั้นเนื้อหาที่นำเสนอก็ย่อมเป็นเนื้อหาที่มีปริวิตกแวดล้อมผู้หญิง ซึ่งก็หลีกเลี่ยงไม่พ้นเรื่องราวภายในบ้าน นั่นก็คือเรื่องความสัมพันธ์ในครอบครัว ในสภาพการณ์ปัจจุบันได้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมากในสังคมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมเมือง อันเป็นผลของการเปลี่ยนแปลงจากระบบสังคมเกษตรกรรมไปสู่สังคมอุตสาหกรรม มีการรับเอาวัฒนธรรมตะวันตกและเทคโนโลยีใหม่ ๆ จาก

ต่างประเทศเข้ามา การเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและมากมายเช่นนี้ย่อมมีผลกระทบต่อ การดำรงชีวิตของประชาชนทั้งในระดับสังคมและระดับครอบครัว เนื่องจากการกลายสภาพเป็นสังคมอุตสาหกรรม ก่อให้เกิดงานประเภทที่ไม่จำเป็นต้องใช้กำลังกาย จึงเปิดโอกาสให้ผู้หญิงได้มีการทำงานนอกบ้านมากขึ้น ดังนั้นปริณทณที่แวดล้อมผู้หญิงก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย เรื่องราวที่น่าเสนอผ่านละครโทรทัศน์จึงมีเรื่องราวของอาชีพ และสังคมการทำงาน อย่างไรก็ตามสังคมไทยก็ยังคงคาดหวังให้ผู้หญิงเป็นแม่บ้าน และรับผิดชอบงานภายในบ้านอยู่นั่นเอง ประกอบกับเป็นเรื่องราวที่ใกล้ชิดตัวทุกคน ครอบครัวเป็นเรื่องที่ทุกคนสัมผัสเข้าถึงได้ การทำเรื่องที่ใกล้ชิดจะทำให้คนคล้อยตามไปได้ง่ายดังนั้นละครโทรทัศน์จึงยังคงนำเสนอเรื่องราวความสัมพันธ์ในครอบครัวอยู่

นอกจากนี้ละครโทรทัศน์ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับครอบครัวนี้ หากพิจารณาจากกรอบแนวคิดเรื่องกระบวนการสื่อสาร ซึ่งถือว่าเป็น “สาร” ที่ได้รับการเข้ารหัส (encoding) โดยฝ่ายผู้ผลิตและผู้ชมก็รับชมโดยมีขั้นตอนของการถอดรหัส (decoding) ซึ่งการถอดรหัสนั้น ก็ขึ้นอยู่กับทัศนคติความเชื่อตลอดจนประสบการณ์ของผู้ชมแต่ละคน ก็จะมีลักษณะการรับรู้ การตีความ และการเชื่อมโยงภาพของครอบครัวจากละครโทรทัศน์กับชีวิตจริงแตกต่างกันออกไปเนื่องจากละครโทรทัศน์ที่น่าเสนอภาพของครอบครัวจะสะท้อนมุมมองความสัมพันธ์ในครอบครัวเป็นประเด็นสำคัญ ซึ่งผู้ผลิตจะเข้ารหัส (encoding) เรื่องราวที่ต้องการนำเสนอมากับเนื้อหาที่ถ่ายทอดออกไปในละครโทรทัศน์ ขั้นตอนของการสื่อสารจะเสร็จสิ้นสมบูรณ์เมื่อผู้ชมละครรับรู้และเข้าใจเรื่องราว ซึ่งก็คือการถอดรหัสความหมาย (decoding)

ดังนั้นสิ่งที่ผู้ส่งสารซึ่งก็คือผู้ผลิตละครโทรทัศน์ต้องการนำเสนอไปยังผู้ชม นอกจากความบันเทิงที่จะได้รับแล้ว ก็ยังมีการสะท้อนความเป็นจริงและการประกอบสร้างความเป็นจริงในสังคมเกี่ยวกับครอบครัวเอาไว้ นั่นคือเมื่อเกิดการสื่อสารขึ้นเมื่อใดเมื่อนั้นปฏิสัมพันธ์ทางสังคมย่อมจะเกิดขึ้น เนื่องจากเกิดการติดต่อเกี่ยวข้องกันระหว่างบุคคลต่อบุคคล ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นเมื่อมีการสื่อสาร เป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้ส่งสารกับผู้รับสาร ดังนั้นการถอดรหัสความหมาย (decoding) ของผู้รับสารอาจจะไม่ตรงตามความหมายที่ผู้ส่งสารเข้ารหัส (encoding) ก็เพราะว่ามีความหมายที่แฝงอยู่ในเนื้อหาสาร ซึ่งเมื่อผู้รับสารได้รับชมเนื้อหาที่มีลักษณะใกล้เคียงกับสิ่งที่ตนเองประสบอยู่หรือเคยมีประสบการณ์มา เขาก็จะมีการนำมาเชื่อมโยงกันอย่างไม่รู้ตัว เช่นเดียวกันกับประสบการณ์จากครอบครัวซึ่งคนทุกคนมีประสบการณ์ตรงอยู่แล้ว เมื่อได้รับชมละครที่น่าเสนอเรื่องราวความสัมพันธ์ในครอบครัว ถ้าเป็นเรื่องราวที่คล้ายกับชีวิตจริงของเขา ก็จะมีการเปรียบเทียบกับตนเอง หรือถ้าเรื่องราวที่ไม่เหมือนกับชีวิตจริงเขาก็จะชมแบบผ่าน ๆ หรือเพื่อที่จะได้ทราบว่ถ้าครอบครัวอบอุ่น สภาพภายในครอบครัวจะนำเสนอออกมาในรูปแบบหนึ่ง ถ้าสภาพครอบครัวที่มีปัญหา ก็จะมีการนำเสนอออกมาอีกรูปแบบหนึ่ง

ดังที่กล่าวมาแล้วว่าประสบการณ์เกี่ยวกับครอบครัวไม่ได้มาจากการชมละครโทรทัศน์เท่านั้น คนทุกคนย่อมมีประสบการณ์ตรงเรื่องครอบครัว คือ จากครอบครัวของตนเองซึ่งอาจจะเป็นทั้งประสบการณ์ในด้านดี และด้านร้าย เช่น กรณีปัญหาเด็กกำพร้า กรณีพ่อแม่แยกทางกัน เป็นต้น ดังนั้น เมื่อได้รับชมละครโทรทัศน์ซึ่งมีการนำเสนอเนื้อหาด้านครอบครัว ทั้งในด้านดีมีความสุข มีความอบอุ่น และในด้านที่เกิดปัญหาพร้อมทั้งสอดแทรกวิธีการแก้ปัญหา ก็จะมีการนำมาเชื่อมโยงกับประสบการณ์ในชีวิตจริงของตนเองว่ามีความคล้ายคลึงกับชีวิตของตนเองหรือไม่อย่างไร หรือ อาจจะไม่มีการนำมาเชื่อมโยงกับตนเองก็ได้ ในขณะที่เดียวกันก็อาจเกิดการเรียนรู้ทางอ้อมจากเนื้อหาที่ละครโทรทัศน์นำเสนอในบางกรณีที่ประสบการณ์ในชีวิตครอบครัวไม่เคยประสบมาก่อน เพื่อที่จะได้เป็นข้อเตือนใจและแง่คิดให้ปฏิบัติตน ได้ถูกต้องตามวิถีทางที่ควร รวมทั้งเป็นการขยายโลกแห่งประสบการณ์ด้วยว่านอกจากครอบครัวแบบตัวเองแล้ว ยังมีครอบครัวแบบอื่น ๆ อีก ทำให้ผู้ชมละครโทรทัศน์ย่อมจะรับรู้เนื้อหาที่ละครโทรทัศน์ต้องการจะนำเสนอภาพของครอบครัวที่มายังผู้ชมได้แตกต่างกันขึ้นอยู่กับจุดยืนของตัวเองซึ่งก็จะมีทัศนคติ ความเชื่อ และประสบการณ์ที่แตกต่างกันไป

ทั้งนี้จากการที่ผู้วิจัยทบทวนวรรณกรรมกว่า 10 ปีที่ผ่านมา ยังไม่พบว่ามิงงานวิจัยใดที่ทำการศึกษาศึกษาการสะท้อนและการสร้างความหมายภาพตัวแทนครอบครัวในละครโทรทัศน์ร่วมกับการศึกษาจากการถอดรหัสความหมายภาพครอบครัวในละครโทรทัศน์ของสมาชิกในครอบครัว ซึ่งผู้วิจัยคาดว่าการศึกษาจะเป็นการได้องค์ความรู้ด้านความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างผู้รับสารกับสื่อมวลชนที่ผลิตสารในการสร้างความหมาย“ครอบครัว”ในละครโทรทัศน์ เนื่องจากละครโทรทัศน์เป็นรายการบันเทิงซึ่งเป็นหัวใจหลักของสถานีโทรทัศน์ที่มีผู้คนให้ความสนใจมากที่สุด สามารถการเข้าถึง (reach) ผู้ชมจำนวนมาก ที่สำคัญคือในเชิงวิชาการเป็นการศึกษาโลกความเป็นจริงรอบตัวเรากับโลกจินตนาการของละครโทรทัศน์ที่ไม่เคยแยกออกจากกันอย่างชัดเจนความเคลื่อนไหวที่อยู่ในละครโทรทัศน์ ไม่เคยเป็นไปโดยอุบัติเหตุ แต่จะสอดรับกับโลกความเป็นจริงภายนอกอยู่เสมอ ดังนั้นสิ่งที่ผู้ชมเห็นในละครโทรทัศน์จึงเป็นภาพสะท้อนหรือแสดงแทนบางเสี้ยวบางส่วนของปรากฏการณ์เกี่ยวกับความรู้สึกและสำนึกทางสังคมในโลกความจริง และในมิติของผู้ชมและสังคมนั้นก็พร้อมเสมอที่จะโยนโยบบางแง่มุมของละครโทรทัศน์มาอธิบายชีวิตหรือสังคมของตนเอง ฉะนั้นสายใยผูกพันระหว่าง “ตัวละคร” กับ “คนดู” จึงมิได้จำกัดขอบเขตภายในจอโทรทัศน์เท่านั้น หากแต่แสดงออกมายังชีวิตจริงของผู้คนอีกด้วยจึงเป็นการสร้างองค์ความรู้ด้านการสื่อสารมวลชนตามแนวทางวัฒนธรรมศึกษาสำหรับการทำความเข้าใจถึงเรื่องราวเกี่ยวกับครอบครัวที่ถูกประกอบสร้างความจริงผ่านละครโทรทัศน์ในมุมมองของคนในครอบครัว

ข้อมูลเบื้องต้นดังกล่าวมาทำให้ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาการวิเคราะห์การสร้างความหมายของภาพครอบครัวในละครโทรทัศน์ เนื่องจากภาพของครอบครัวที่ปรากฏในละครโทรทัศน์เป็นการนำเสนอภาพของครอบครัวในหลากหลายรูปแบบ และมีบางรูปแบบที่ชีวิตจริงได้เกิดขึ้นมาก แต่ละครโทรทัศน์ยังแทบไม่เคยได้นำเสนอ นอกจากนี้ยังเกิดรูปแบบครัวเรือนรูปแบบใหม่เกิดขึ้น เช่น ครอบครัวเพศเดียวกัน ครัวเรือนที่มีแต่ผู้สูงอายุกับเด็ก ครัวเรือนที่มีสมาชิกคนเดียว และครัวเรือนที่มีสมาชิกที่ไม่ใช่ญาติกัน (สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, 2554) และทำการวิเคราะห์การถอดรหัสหรือตีความหมายของสมาชิกในครอบครัวที่ให้ความหมาย “ภาพครอบครัว” ตามที่ละครโทรทัศน์เข้ารหัสความหมายไว้ โดยพิจารณาว่าละครโทรทัศน์ก็เป็นสื่อประเภทหนึ่งในสื่อหลายประเภทที่ทำหน้าที่ประจวบเป็น “กระจกส่องสะท้อนให้เห็นความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในสังคม” หรือก็คือ การส่องสะท้อนดูเอาจากภาพที่ปรากฏในสื่อตนเองเป็นความหมายที่ปรากฏในเนื้อหา/สารนั้นก็คือภาพสะท้อนของความเป็นจริงระหว่างความเป็นจริง 2 แบบ คือ ความเป็นจริงของสังคม (social reality) และความเป็นจริงในสื่อ (media reality) และระหว่างความเป็นจริงทั้งสองแบบนี้ หรืออาจกล่าวอย่างง่าย ๆ ว่า ละครโทรทัศน์นั้นมีการสะท้อนภาพเกี่ยวกับความเป็นจริงของครอบครัวในลักษณะใด หรือบิดเบือนไปจากความเป็นจริงของสังคมมากน้อยเพียงใด มีการนำเสนอละครโทรทัศน์ในลักษณะที่สะท้อนความจริงสู่การประกอบสร้างความหมายผ่านภาษา โดยใช้สัญลักษณ์เพื่อสื่อสารอย่างมีความหมายกับผู้อื่น และเพื่อการอ้างอิงถึงโลกความจริง รวมถึงสิ่งที่เป็นจินตนาการและความคิดนามธรรมที่ไม่ปรากฏในโลกวัตถุ ทั้งนี้ภาษาไม่ได้ทำงานเหมือนกับกระจก แต่เป็นปฏิบัติการของภาพตัวแทนได้ประกอบสร้างความหมายขึ้นมา หรืออีกนัยหนึ่งการประกอบสร้างนั้นถือเป็นการใช้ภาษาและสัญลักษณ์ที่แสดงถึงสิ่งต่าง ๆ ผ่านระบบความหมาย หรือเป็นภาพตัวแทนในการสื่อสารกับบุคคลอื่น ด้วยเหตุนี้ภาพตัวแทนจึงเป็นการผลิตความหมายและแนวคิดต่าง ๆ ในรูปแบบของภาษาและสัญลักษณ์ซึ่งเก็บสะสมไว้ภายในจิตของมนุษย์ และเป็นส่วนสำคัญของกระบวนการผลิตและแลกเปลี่ยนความหมายระหว่างสมาชิกร่วมวัฒนธรรมเดียวกัน

ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้ศึกษาภาพสะท้อนและภาพตัวแทนในละครโทรทัศน์โดยการวิเคราะห์ตัวบท (textual analysis) เพื่อให้เข้าใจถึงลักษณะของการสะท้อนหรือการประกอบสร้างภาพตัวแทนครอบครัวในโลกของสัญลักษณ์ ผู้ชมแต่ละคนย่อมที่จะมีภาพของครอบครัวของตนเองเป็นประสบการณ์ตรง ขณะเดียวกันผู้ชมแต่ละคนก็ย่อมที่จะมีภาพของครอบครัวของตนเองเป็นประสบการณ์ตรง ก็จะมีการเรียนรู้จากภาพครอบครัวจากละครโทรทัศน์เป็นประสบการณ์ทางอ้อม ซึ่งลักษณะครอบครัวในละครโทรทัศน์ที่ตรงกับครอบครัวตามธรรมชาติหรือตามชีวิตจริงจึงถือได้ว่าละครโทรทัศน์ได้สะท้อนให้เห็นถึงภาพครอบครัวที่แท้จริง แต่ถ้าในละครโทรทัศน์ได้เสนอภาพครอบครัวในชีวิตจริงก็ถือว่าลักษณะของครอบครัวนั้นได้ถูกประกอบสร้างขึ้น ซึ่งผู้วิจัยมีความเห็นว่า

ภาพตัวแทนครอบครัวในละครโทรทัศน์เป็นพื้นที่การครอบงำด้วยการใช้อำนาจทางสังคมจากการผลิตซ้ำและการตอกย้ำ (reproduce and reinforce) จากผู้ผลิตและจากสังคมตามอุดมการณ์ครอบครัวที่เป็นไปตามบรรทัดฐานของสังคมจากครอบครัว ฉะนั้นผู้วิจัยจึงได้ศึกษาการวิจัยผู้รับสาร (audience research) ที่เป็น “สมาชิกในครัวเรือน” ในการรับรู้ภาพของครอบครัวผ่านละครโทรทัศน์ จากทัศนะของผู้รับสารว่าได้มองเห็นภาพครอบครัวอย่างไรบ้างและทำไมจึงคิดเช่นนั้น เนื่องจากภาพของครอบครัวที่ปรากฏในละครโทรทัศน์เป็นการนำเสนอภาพของครอบครัวในหลากหลายรูปแบบ ซึ่งให้มุมมองทั้งในด้านที่ดีมีความสุข มีความอบอุ่น และด้านที่เกิดปัญหาในครอบครัว พร้อมทั้งเสนอวิธีการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นด้วย ตลอดจนเปรียบเทียบความหมายภาพของครอบครัวจากการเข้ารหัส (encoding) ของผู้ส่งสาร และการถอดรหัส (decoding) ของผู้รับสาร ซึ่งอาจจะเป็นอีกแง่มุมหนึ่งที่ได้รับทราบว่าเป็นทัศนะของผู้ชมละครโทรทัศน์ว่าภาพของครอบครัวที่ละครนำเสนอ นั้นมีลักษณะเชื่อมโยงกับโลกแห่งความเป็นจริงที่ผู้ชมมีประสบการณ์มาอย่างไรบ้าง นอกจากนี้ก็ยังสามารถเข้าใจถึงการเข้ารหัสความหมาย (encoding) ของผู้ส่งสาร และการถอดรหัสความหมาย (decoding) ของผู้รับสาร ในลักษณะการตีความแบบยอมรับ ต่อรอง หรือต่อต้านความหมายที่สมาชิกในครอบครัวมีต่อภาพครอบครัวในละครโทรทัศน์ในระดับครอบครัวและระดับสังคม อีกทั้งสิ่งที่ผู้ชมได้รับจากการทำหน้าที่ของละครโทรทัศน์

1.2 ปัญหาการวิจัย

1. ละครโทรทัศน์สะท้อนภาพครอบครัวตามความเป็นจริงและประกอบสร้างภาพตัวแทนความเป็นจริงทางสังคมว่าด้วยครอบครัวอย่างไร
2. ผู้ชมรับรู้และถอดรหัสความหมายภาพครอบครัวที่ถูกสะท้อนภาพครอบครัวตามความเป็นจริงและประกอบสร้างภาพตัวแทนความเป็นจริงทางสังคมว่าด้วยครอบครัวจากการเข้ารหัสไว้ในละครโทรทัศน์อย่างไร

1.3 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อวิเคราะห์การสะท้อนและการประกอบสร้างภาพตัวแทนความเป็นจริงทางสังคมว่าด้วยภาพครอบครัวในละครโทรทัศน์
2. เพื่อศึกษาการรับรู้และการถอดรหัสความหมายครอบครัวของผู้ชมจากการสะท้อนและการประกอบสร้างภาพตัวแทนครอบครัวในละครโทรทัศน์

1.4 ขอบเขตของการวิจัย

ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตการวิจัยดังนี้

1. การศึกษาและวิเคราะห์ด้วยบท (textual analysis) ทำการวิเคราะห์เนื้อหาละครโทรทัศน์จากการพิจารณาละครที่ออกอากาศทางสถานีโทรทัศน์สีกองทัพบก ช่อง 7 และสถานีโทรทัศน์ ช่อง 3 อ.ส.ม.ท. ซึ่งเป็นสถานีโทรทัศน์ที่มีผู้ชมละครโทรทัศน์มากที่สุด ในช่วงเวลาที่นิยมหรือช่วงเวลาไพรม์ไทม์ (prime time) คือ ช่วงเวลาที่มีจำนวนผู้ชมมากที่สุดออกอากาศหลังข่าวภาคค่ำ คือ เวลา 20.30-22.30 น. ระหว่างเดือนมกราคม – กันยายน 2553 จำนวนทั้งหมด 40 เรื่องที่ทำการสำรวจเบื้องต้นในการพิจารณาจากโครงเรื่องตามองค์ประกอบการเล่าเรื่องของละครโทรทัศน์ที่น่าเสนอภาพครอบครัวในรูปแบบต่าง ๆ มากที่สุด ตามโครงสร้างและหน้าที่ของครอบครัว ซึ่งองค์ประกอบโครงสร้างครอบครัว ได้แก่ รูปแบบครอบครัว สภาพครอบครัว และค่านิยมของครอบครัว ส่วนองค์ประกอบหน้าที่ของครอบครัว ได้แก่ หน้าที่ด้านการสร้างลักษณะทางสังคม หน้าที่ด้านความเป็นอยู่ที่ดี และหน้าที่ส่งเสริมด้านอารมณ์

2. การศึกษาผู้ชมละครโทรทัศน์ ผู้วิจัยกำหนดให้กลุ่มผู้ให้ข้อมูลในกรุงเทพมหานคร ซึ่งเป็นผู้ที่ติดตามชมละครโทรทัศน์อย่างต่อเนื่องเป็นประจำหรือค่อนข้างต่อเนื่อง และมีครอบครัวในรูปแบบต่าง ๆ ที่ตรงและใกล้เคียงกับรูปแบบครอบครัวในละครโทรทัศน์ เพื่อทำการวิเคราะห์การถอดรหัสความหมายภาพครอบครัวในละครโทรทัศน์จากละครโทรทัศน์ที่เป็นกลุ่มตัวอย่างเกี่ยวกับโครงสร้างและหน้าที่ของครอบครัว องค์ประกอบโครงสร้างครอบครัว ได้แก่ รูปแบบครอบครัว สภาพครอบครัว ค่านิยมของครอบครัว และองค์ประกอบหน้าที่ของครอบครัว ได้แก่ จำนวนผู้ชมที่สัมผัส 3 คราวเรือนต่อรูปแบบครอบครัว

1.5 นิยามศัพท์เฉพาะ

ภาพครอบครัวในละครโทรทัศน์ หมายถึง ลักษณะของครอบครัวรูปแบบต่าง ๆ ที่ถูกนำเสนอในละครโทรทัศน์ ซึ่งมีมิติที่ทำการศึกษเกี่ยวกับโครงสร้างและหน้าที่ของครอบครัวใน 4 ลักษณะ ดังนี้

1) รูปแบบครอบครัว หมายถึง การแบ่งประเภทของครอบครัว โดยใช้เกณฑ์ของวรรณกรรมเกี่ยวกับครอบครัวและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องหลายเรื่องในการจำแนกและรูปแบบครอบครัวในละครโทรทัศน์ ซึ่งงานวิจัยนี้ได้ทำการศึกษาจากสำรวจเบื้องต้นในรูปแบบครอบครัวที่พบมากและถูกนำเสนอในละครโทรทัศน์ของช่วงเวลาที่ทำการวิจัย โดยจำแนกเป็น 2 ประเภท ได้แก่

ครอบครัวที่สมบูรณ์ คือ ครอบครัวที่มีโครงสร้างหรือรูปแบบของสังคม ได้แก่ ครอบครัวเดี่ยวและครอบครัวขยาย

ครอบครัวที่ไม่สมบูรณ์ คือ ครอบครัวที่มีโครงสร้างหรือรูปแบบอื่นของสังคมหรือเป็นครอบครัวพิเศษในรูปแบบอื่น ๆ ที่ทำการศึกษา ได้แก่ ครอบครัวพ่อเลี้ยงลูกตามลำพัง ครอบครัวแม่เลี้ยงลูกตามลำพัง ครอบครัวแต่งงานใหม่ และครอบครัวญาติอยู่ร่วมกัน

2) สภาพครอบครัว หมายถึง สภาพทางเศรษฐกิจและสภาพความสัมพันธ์ของครอบครัวตามความเป็นอยู่และการใช้ชีวิตของครอบครัวที่สมบูรณ์และครอบครัวที่ไม่สมบูรณ์ในละครโทรทัศน์

สภาพเศรษฐกิจของครอบครัว หมายถึง ลักษณะความเป็นอยู่ ฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมของครอบครัว โดยพิจารณาจากรายได้หรือทรัพย์สินของครอบครัว ยศศักดิ์หรือตำแหน่งงาน อาชีพหลักของครอบครัวหรือหัวหน้าครอบครัว การมีบริวาร และองค์วัตถุของครอบครัว เช่น บ้านที่อาศัย การตกแต่งบ้าน สิ่งอำนวยความสะดวก ยานพาหนะ เป็นต้น ซึ่งแสดงถึงความสามารถของครอบครัวที่อยู่รอดในการจัดการชีวิตความเป็นอยู่

สภาพความสัมพันธ์ของครอบครัว หมายถึง ลักษณะความอบอุ่นหรือความไม่อบอุ่นของสมาชิกในครอบครัว โดยพิจารณาจากการสื่อสารระหว่างสมาชิก ในการแสดงความรัก ความเข้าใจต่อกัน การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การประพฤติปฏิบัติต่อกัน และการทำกิจกรรมร่วมกัน รวมถึงความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจที่สมาชิกคนใดคนหนึ่งสามารถควบคุมหรือแสดงอิทธิพลต่อพฤติกรรมของสมาชิกอื่น ๆ ในครอบครัวและมีอำนาจในการให้คุณให้โทษแก่สมาชิกในครอบครัว

3) ค่านิยมของครอบครัว หมายถึง กรอบหรือแบบแผนที่เป็นมาตรฐานการประพฤติปฏิบัติของสมาชิกในครอบครัวที่แสดงถึงลักษณะความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัว ที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรม การตัดสินใจ และการกระทำของสมาชิกในครอบครัว ค่านิยมของครอบครัวที่ศึกษาในงานวิจัยนี้ประกอบด้วยค่านิยม 4 ลักษณะ ได้แก่ ค่านิยมของสามีกับภรรยา ค่านิยมของพ่อ แม่ กับลูก ค่านิยมของผู้ใหญ่กับเด็ก และค่านิยมของพี่กับน้อง

4) หน้าที่ของครอบครัว หมายถึง พฤติกรรมของสมาชิกแต่ละคนในครอบครัวตามสถานภาพของบุคคลในครอบครัวที่ต้องมีความรับผิดชอบตามภาระหน้าที่ต่อครอบครัว และมีอิทธิพลต่อสมาชิกอื่น ๆ ในครอบครัวเดียวกัน ประกอบด้วยหน้าที่ 3 ด้าน คือ หน้าที่ด้านการสร้างลักษณะทางสังคม หน้าที่ด้านความเป็นอยู่ที่ดี และหน้าที่ส่งเสริมด้านอารมณ์

การรับรู้ หมายถึง กระบวนการรับรู้และตีความภาพของครอบครัวในหลายองค์ประกอบของครอบครัว ได้แก่ รูปแบบครอบครัว สภาพครอบครัว ค่านิยมของครอบครัว และบทบาทหน้าที่ของสมาชิกในครอบครัวผ่านละครโทรทัศน์

รหัสสาร หมายถึง ภาษา (Language) หรือสัญลักษณ์ (Symbol) หรือสัญญาณ (Signal) ที่มนุษย์คิดขึ้น เพื่อแสดงออกแทนความคิด ความรู้สึก ความเชื่อ ค่านิยม วัตถุประสงค์ต่างๆ ของผู้ส่งสารรหัสสารด้วยภาษาพูดและภาษาเขียน (Verbal Message Codes) และรหัสของสารที่ไม่ใช่ภาษาพูด (Nonverbal message Codes) หรือภาษาเขียน เช่น อากัปกริยา อาการกิริยา ท่าทาง หรือภาพที่ปรากฏในละครโทรทัศน์ ตามระบบ สังคม วัฒนธรรม สภาพถิ่นที่อยู่อาศัยของผู้ส่งสารและผู้รับสารที่จะสามารถเข้าใจความหมายจากรหัสสารเกี่ยวกับครอบครัวในละครโทรทัศน์

ภาพสะท้อนครอบครัว หมายถึง คุณลักษณะของครอบครัวตามความเป็นจริงที่ผู้ชมละครโทรทัศน์ได้รับรู้ความหมายครอบครัวจากสภาพที่พบใน โลกความจริงของสังคมในมิติเกี่ยวกับ รูปแบบครอบครัว สภาพครอบครัว ค่านิยมของครอบครัว และหน้าที่ของครอบครัวในละครโทรทัศน์

ภาพตัวแทนครอบครัว หมายถึง ผลลัพธ์ของการประกอบสร้างความหมายผ่านระบบภาษา โดยการใช้สัญญาณกับผู้ชมละครโทรทัศน์ ซึ่งได้เชื่อมโยงองค์ประกอบสามส่วนไว้ คือ โลกความจริง โลกสัญญาณ และโลกในความคิดของภาพครอบครัว ในมิติๆ เกี่ยวกับครอบครัว ซึ่งได้แก่ รูปแบบครอบครัว สภาพครอบครัว ค่านิยมของครอบครัว และหน้าที่ของครอบครัวในละครโทรทัศน์

การสร้างภาพครอบครัว หมายถึง การสะท้อนและการประกอบสร้างความหมายของครอบครัวในละครโทรทัศน์ผ่านระบบภาษา สัญลักษณ์ หรือสัญญาณ ตามการเข้ารหัสสารของผู้ส่งสารหรือผู้ผลิตละครโทรทัศน์ เพื่อแสดงถึงความคิด ความรู้สึก ความเชื่อ ค่านิยม กฎเกณฑ์ เจื่อนใจ กฎระเบียบ และวัตถุประสงค์ต่าง ๆ ในมิติต่าง ๆ เกี่ยวกับครอบครัวมายังผู้รับสารหรือผู้ชมละครโทรทัศน์ซึ่งเป็นผู้ถอดรหัสความหมายของครอบครัวในละครโทรทัศน์

การถอดรหัสความหมาย หมายถึง กระบวนการที่ผู้ชมซึ่งมีลักษณะภูมิหลังทางประชากรแตกต่างกันให้ความหมายภาพครอบครัวจาก “ตัวบท” ละครโทรทัศน์ที่สื่อถึงความหมายจากการเข้ารหัสความหมายหรือสิ่งที่ถูกผู้ผลิตรายการละครโทรทัศน์สร้างขึ้นมาเพื่อให้มีความหมายแทนความจริงของครอบครัวในสังคมไทย จากการสะท้อนและการประกอบสร้างความเป็นจริงในละครโทรทัศน์ ได้แก่ รูปแบบครอบครัว สภาพครอบครัว ค่านิยมของครอบครัว และหน้าที่ของครอบครัวในละครโทรทัศน์

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ผลการวิจัยจะเป็นประโยชน์ทางวิชาการต่อการสร้างองค์ความรู้ด้านการสื่อสารตามแนวทางสำนักพัฒนาธรรมศึกษา โดยเฉพาะการสะท้อนและการประกอบสร้างภาพตัวแทนครอบครัวที่เกี่ยวข้องกับการสร้างความหมายที่ดำรงอยู่ในชีวิตประจำวันจากสื่อบันเทิงประชาชน

2. ทำให้สามารถเข้าใจถึงการรับรู้ลักษณะการนำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับลักษณะของครอบครัวรูปแบบต่าง ๆ ในละครโทรทัศน์ของผู้ผลิตรายการละครโทรทัศน์ ในการให้ความหมาย และการเชื่อมโยงภาพของครอบครัวในละครโทรทัศน์กับครอบครัวในประสบการณ์จริงของผู้รับสารหรือผู้ชมที่เกิดการเรียนรู้ทางอ้อมถึงสัมพันธภาพของครอบครัวที่มีรูปแบบแตกต่างกัน

3. ผลการศึกษาสามารถนำไปใช้ประโยชน์แก่คนในสังคมที่สามารถนำความรู้นี้ไปปรับใช้ในการแก้ปัญหาในการดำเนินชีวิต เพื่อธำรงรักษาสถาบันครอบครัวไว้ให้ โดยเฉพาะเยาวชนในการเข้าใจและเกิดการรู้เท่าทันสื่อที่นำเสนอความบันเทิงประเภทละครโทรทัศน์ ในการที่จะสำรวจความเป็นจริงที่แตกต่างกับโลกในละคร และสามารถปฏิบัติตนตามกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมได้เหมาะสมตามค่านิยมครอบครัวที่พึงประสงค์ของสังคมไทย และประโยชน์ต่อผู้ผลิตรายการละครโทรทัศน์และรายการโทรทัศน์ประเภทอื่น ๆ ในด้านปฏิกิริยาที่ได้รับจากผู้ชมต่อเนื้อหาที่ผู้ผลิตละครโทรทัศน์นำเสนอซึ่งสามารถนำผลการวิจัยที่ได้ไปพัฒนาเนื้อหาและประยุครายการเกี่ยวกับครอบครัวให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมและเป็นการพัฒนาวิชาชีพสื่อมวลชน

4. ผลการวิจัยจะเป็นประโยชน์ทางนโยบายต่อการวางแผนงานและกำหนดทิศทางการบริหารงานด้านการสื่อสารของหน่วยงานต่าง ๆ ในด้านสังคมวิทยา ด้านวัฒนธรรม และภาษาศาสตร์แนววิพากษ์ เป็นต้น ในการเป็นแนวทางในการดำเนินการด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรมและการสื่อสาร

5. เป็นแนวทางหรือช่วยกระตุ้นให้ผู้สนใจอื่น ๆ ทำการศึกษาหรือวิจัยในประเด็นที่ใกล้เคียงกันต่อไป